

2915/

Den förste orren.

När den förste orren syntes på Öland, varsna-
des han av en gammal käring. Hon sprang in i en stuga och sade:
"Dä springer en liten kar på åkern. Han har ett rött glör i mun-
nen, som han blåser på, å så sår han: Mina brör, gör bot och bätt-
ring, älla bränner ja opp er, bränner opp er, sjhoy."

9
N.
2915

När pigan första gången såg en "vilsepē".

På sjuttiotalet var det en bondpojke i Pilås (Zakeus i Knabbarödje), som gjorde sig en "vilsepe". En kväll var han ute och åkte förbi Harshult. Lisa på Löckan mötte honom, när han kom och trampade och rökade, så gnistorna flög ur pipan kring honom. Lisa slängde av sig träskorna och sprang in i närmaste stuga och skrek: "Ta fram salmboka å läs, skam re förbi på ett par spennerockahjul, så ellen for å halsen på an."

Jöns i m. J.

J. M. L. L.
(1932)

3

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915²

Järul.

har ordet
Under det gångna året järul för undertecknad
fått annan betydelse. Förr har jag hört ordet sägas om personer,
som har varit lite värre än andra, (lite förmer) varit ansedda för
att kunna lite trolleri, kunnat bota människor och djur, haft
jakt- och fiskelycka, blivit rika i en hast, varit överlägsna i slags-
mål, kunnat supa omkull hela byalag utan att själva bliva fulla.
Jag har alltid trott att Järel eller Järul har varit ett för-
mildrat jävel. Häromdagen plockade jag fram mina gamla anteckning-
ar och hittade följande. 1912 var jag uppe i Viås och satt där
en halv dag i sockenstugan i sällskap med den gamle f.d. bonden,
Jonas Johannesson i Boatorp, Drev. Nu bodde han i Adolfsfors,
Sjösås och vi brukade ofta träffas. Han hade ett mycket gott
minne och av honom har jag fått mycket av det jag skrivit. Vi

2915⁴

kom att tala om den gamle torparen, jägaren och fiskaren Pelle på Ryet i Drev. Han var jakt- och fiskekamrat med dåvarande komministern Ljungkvist i Drev, sedermera kyrkoherde i Elghult. Pelle tycktes ha tur med allt han företog sig, det var inte bara djur som han sköt, han fångade mård, utter, räv, grävling och många andra djur levande och hade dem uppe på vingen levande. Men han var i alla fall mycket fattig och många barn hade han. En dag på 1870-talet, var farbror Jonas hos prästen i något ärende. Då kom Pelle på Ryet dit för att anmäla att hustrun fått en pojk. Då sade Ljungkvist: "Nu är du förskräcklig Pelle. Har du inte nock förut å ändå ställa te fler i fattigdomen." Pelle satt och rev sig i huvudet och grinade illmarigt som han brukde och så sade han: "Jaa, ja har grunnat på om ja skall lägga på därne häre mä älla inte." Då brusade prästen opp på sitt vanliga vis: "Ä du förbannad, Pelle? Inte tänker du dej te å göra å mä ungen? Vesserlien ä du en järul, men inte feck du lära dej mä dä." Jag frågade Jonas, om inte ~~XXX~~ prästen sade djävul, men Jonas förklarade att han sade Järul och att Pelle gått årsgång och ansågs för att kunna mer än andra.

I en anteckning från Norrbotten 1925 hittar jag åtskilligt. Jag var omkring Boden en månad och där var många gamla smålänningar, som kommit dit upp i sin barndom och nu voro glada över att träffa någon från sin hembygd. En dag var jag uppe i

2915³

en by, som hette Skatamark och där träffade jag på ett par gamla småländska rallare, som nu voro fiskare, jägare och levde på Guds försyn och folks barmhärtighet. Jag fick av dem många historier från deras vilda rallartid. Historier som jag senare ~~XXXX~~ fick kompletterade och bekräftade av min vän, fabrikör Ludvig Boqvist i Boden. Han har varit i Boden i 54 år och lever änni 74-årig. Den ena gubben hette Ölands-Janne, en gammal vildsint rallare, som hade haft många äventyr i städer och kyrkbyar. Den andre kallades Isack-Ruth eller Mika-Isak, därför att han varit gift med en tattarjanta från Vallsjö eller Hultsjö. De båda berättade bland annat om en gammal smålänning, som hette Öster, som kunde trolla. Båda hade varit med en gång, när han var ute på jakt, och han sköt en råbock med silverkula. Avståndet mellan honom och bocken var tre fjärdingsväg. Ingen av dem såg bocken, när han sköt. Men de gingo direkt till honom, och det tog två timmar. Båda förklarade, att Öster lärt konsten av sin far och denne i sin tur från farfar, som var knekt i Östana^a i Sjösås socken i slutet på 1700-talet. Denne hade lärt konsten av sin far Österman, som var knekt före sonen. Österman hade varit med i fält och lärt en hel del, och när han kom hem, hade han gått årsgång till Sjösås, Dädesjö och Drevs gamla kyrkor och var en utlär^d Järul. Nu när denna fråga kommit på tal, har jag undersökt de gamla församlingsböckerna och hittat på förre soldaten Öster-

man, som bodde på det gamla undantagsstället för Östanhaga knektar, Sjöholmen. Han var född 1739 och tjänade således knekt från 1759 till 1789 ungefär. Således hade de båda gamla rätt. Hans son, Öster, blev knekt 1790 och tjänade till 1820.

Mika-Joan var också ansedd för att vara en Järel. Han brottades en gång med Ölands-Janne, men blev besegrad, och då sade Janne: "Dä va skit att du ble unne, när du har lärt te järul, men si du, ja kan lite ja mä."

I Angelstad socken dog för fem år sedan en gammal knekt från Kronobergs regt. som hette Sax. Han var hemma i Stavsjö. Han botade folk och kräk, men folk säger, att han lika gärna misslyckades. För borthuggning av knarren läste Sax denna ramsa: "Jag hugger dej för le å för vre å för senesträck i tri helia namn amen, tvy, tvy, tvy." Han spottade tre gånger. Sax hade gått årsgång men misslyckats. När han gått tre gånger kring kyrkan mötte han en käring vid kyrkdörren och blev ilsk och sade: "Nä si på fasen!" Då blev han sjuk och måste anlita samma käring, som han mött, till att bota sig. Henne gav han nio daler för konsterna att hugga bort knarren, borra bort storsteget och skjuta bort villarpaskottet. - Käringen hade också gått årsgång. Jag känner många käringar, som gått årsgång och var ansedda för trollkunskap, men ingen blev kallad Järul, det ser ut som inte annat än manfolk kunde ha blivit det.

Braås den 10/9.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915

Broder Eric.

Jag skickade en lunta med diverse till Dig en dag i förra veckan och nu är det lite jag vill komplettera med angående Järul.

Järul.

I Lansbro, i norra ändan av Nottebäcks socken, fanns på 1860-talet en mycket omtalad skytt, som de kallade Pelle i Landsbro. Om honom sades det, att han gått årsgång till de tre kyrkorna, Nottebäck, Granhult och Dädesjö. Den, som talade om honom, var den gamle husaren och skyttelmakaren Rapp, som bodde nära Landsbro, och som vid sina färder bodde hos farbror Ante. Jag var liten då och uppfattade ordet järel som jävel, som nämndes mycket på den tiden. I går var jag på Nöbbeléd marknad och pumpade de gamla om saken. De hade också hört ordet men uppfattat det på samma sätt som jag. I går kväll träffade jag en ~~XXXXXX~~

Skriv endast på denna sida!

2915

sonson till den gamle skyttelmakaren, Albin Rapp. Han är 40 år gammal och har sedan han var barn hört talas om Pelle i Landsbro som något konstigt manfolk som kunde mer än andra, och när han var omtalad, hade han ett namn, som inte Albin hört om någon annan. Jag frågade Albin om det var järul och han sade, att det var "nånting sådant". Det var ju längesedan hans farfar dog, och han hade inte hört något om Pelle sedan. - Vad som är säkert är att Pelle levde av jakt och fiske. Hade bättre tur än andra. Ansågs för att kunna mer än andra. Kunde skjuta tjäder tvärs över Hea-sjön, som är en halv kilometer bred. Kunde bota folk och kräk, stämma blod och förgöra andras bössor. Hade lärt på årsgången.

Den gamle rike bonden i Hjälmhörva, som jag aldrig hört något annat namn än Haren, var omtalad som en som försökt låta till att bli en Järel. Jag talade i går med de gamle från Klafregodset, men de hade inte hört annat än att han misslyckades och spräng hem, så att han fick tillnamnet Haren, innan dess kallades han Jödde i Hjälmhörva. Han levde på sextiotalet. Ingen av dem jag talade med i går, kunde säga att det var Järul, men Järel hade en del hört och att det var något mer än vanligt var alla överens om.

Hälsningar

J. A. Göth.

2915 9.

Lunder och samlingsplatser i min hembygd.

Hornaryd Lund är omtalad av de gamla som en helig plats. Där är Hornaryd gamla kyrkogård och en bondgård i bynheter ännu Lunden-Lunnagård eller Hornary-Lund.

Lunnäng, mellan Drev och Vartorp, tillhör nu Vartorp. En av de vackraste ängarna i Småland med massor av löfskog och gravrör. Det mesta borta sedan ryttmästare Aschan utförde odlingar. Sedan urminnes tider har Lunnäng varit samlingsplats om helgerna för bygdens folk.

Messommarsbacken-Midsommarsbacken i Karryd by, Sjösås socken. Beskriven i min bok Bergbackafolket.

Synnaplattarna i Hagreda, Sandreda och Pålås i Sjösås socken och Galtabäck i Nottebäck är sådana ställen, som jag varit med om dans och vaknätter vid midsommar och Valvra-

messe.

Hur midsommar firades och majstång anskaffades och restes, har jag utförligt skildrat i kapitlet Midsommarsbacken i Bergbackafolket.

10

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915

10.

2915

H.

Dra björk.

Är i min hembygd en helt ny åkomma, införd av ungdomar, som vill tvinga sig till en nöjeskväll.

För fyrtio år sedan var jag i Kråksmåla socken, och där fick jag vara med om björkdragning. Det var ett par rika bondbarn, som skulle gifta sig. På lördagskvällen, innan det lystes andra gången, samlades alla, som visste med sig, att de blevo bjudna till bröllopet. Det sågades ner en väldig, vacker björk, och storändan lades på en bakvagn och surrades fast. Vi var väl ett sjuttiofemtal vuxna ungdomar, somliga drog i vagnen och somliga i björkgrenarna. På björkstammen satt två spelmän, en hade fiol och den andre ett magderburgerdragspel. Under vägen spelades det och sjöngs, och när vi kommo fram, lades storändan av björken på förstugbron, så att ändan dunkade mot dörren. När vi kommo, såg det ut, som om hela huset sov, men vid dunken

Skriv endast på denna sida!

2915^{1/2}.

mot dörren, öppnades denna och hela huset var strålande ljust och ett stort kaffebo d var dukat i storstugan. Alla blevo bjudna på kaffe och därefter blev det dans. Under tiden som det dansades, var alltid några ute på vedbacken och arbetade. Björken sågades av, så att de båda största stockarna blev lagom långa till möbelvirke. Krokiga grenar lagades till ämnen till liakaggar, det fina riset gjordes kvastar av och den övriga veden höggs ut till småved och lades upp jämte väggen. Så dansades det till dager. Det var inte lönt för några utbölingar att försöka få vara med. I den gården blevo alla, som varit med att dra björk, bjudna till bröllopet.

Att dra björk kallas också att dra "kröcka", troligen därav, att det säges, att prästen slår benen av folk, när han lyser för dem. Detta kommer därav att på de flesta ställen, som jag varit, går aldrig de, som det lysas för till kyrkan eller bland ungdom under lysningstiden. - Di legger hemm å läke ihop bojnen.

Im.
Tippvindinge
Gjäsås

Tppt. Gollh. J. A.

13

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915/2.

Tandvärksträd.

Beskrivningen av en "tandvärkstall" har jag förut skickat till Elgqvist. Den är skriven av emaljteknaren Eric Lehman i Ankarsrum (Leo). Den skildringen stämmer på pricken. Handelsresande Hederström i Nässjö omtalade, att i hans hemsocken Långsjö fanns en ek, där urbrutna tänder och spikar, som tänderna petats med, slogs in, och i de gamla vårdträden slogs det ofta in tänder. I "Mojnstången" se Bergbackafolket.

2915^{1/4}Flogrönn, flyrönn

var en eftersökt vara. I mitt barndomshem, Norratorp i Karryd, fanns en stor oxel. Den finns där ännu. Där brukade det växa upp rönнар i en del klykor, som varit ruttna. Sådana stals ibland. De användes till att sätta över dörrarna och läggaⁱ trollknutorna i stall och fähus

Villarpaskottet.

Läs I Bondehem och Backstugor. Det användes ännu ett sätt i min hembygd. Kajsa Vahlgren på Böksholm talade om att villarpaskottet kunde skjutas bort med en "pileklynga te båje å en flyrönnspil mä våastål te spets." - Jag vet, var som finns ett sådant skjutdon, och jag har fått löfte om det till vårt museum, med villkor att givaren blir okänd, så länge han lever.

Malin
Upprättad
Sjösåren

10
Ett
1845

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915 16.

Drakarör.

Drakarör talades det om. Det sades, att det brann ljust i "Jättegryva" i Majekull i Eskås. Likaså i "Storarör" på Midsommarsbacken i Karryd. De gamla talde om, att de sett draken ge sig i väg att hälsa på andra i mörka kvällar. Han såg ut som en stor "ellkåst" och det hördes oväsen från rören. Majekull blev förvandlat till åker på sextiotalet och Storarör togs bort av Petter i Sjärsjömåla på åttiotalet, sedan det blivit plundrat av komminister Ludvig Palmgren. Senare förvandlades den stora rörtomten till åker av Petters måg, Andreas Andersson.

Skatten i källan.

Sörängskällan i Sandreda Södregårds söräng eller sjöäng, var ansedd för att förvara en stor skatt i en kopparkittel med lock. Den skatten vaktades av en drake med skepnad av en vit höna, och det var många, som sett den sitta på den öppna kettelskanten och sola skatten, och då hade hon en nyckel i näbben. Det gjordes allvarliga försök utav Sandreda och Karryds pojkar att plundra källan, vilket skulle ske en skärtorsdagsmorgon i soluppgången. De skulle vara absolut tysta under tiden. De lyckades att gå upp den tunga kitteln på källkanten, men då fick de se hela Galtabäcks by brinna och en av pojkarna skrek till. Då försvann kitteln. Det sades, att om någon lyckades få upp skatten skulle den inte föra lycka med sig för kommande släkten. Senare var det en fattig bondpojke från Sandreda, som tog upp den ensam. Han gick sedan ~~XXXX~~ i Wäxiö skola, tog studenten, blev

2915^{16.}

fil. och teol. doktor och i sinom tid jubeldoktor. Han var i Stockholm vid ett ämbetsverk och blev efter dåtida förhållanden mycket rik. Han var ogift och hade testamenterat sin förmögenhet och sina många gårdar till sina många fattiga och ovanligt trångskallade släktingar. Det är likt till att sagan om skatten är sann. De flesta, som i en hast blevo rika, är efter bara trettio år fattiga och en del har råkat ut för ännu värre. Så är historien om skatten i sörängskällan berättad av de gamla i min hemsocken. Sagans utlösningar har jag själv sett. Källan blev utdikad och fylld med jord, när järnvägen byggdes, men ännu flödar vattnet friskt och klart i järnvägsdiket, när alla andra källor äro torra.

Offerkällan "Nidingsbrunn" i Viås och fyn-
den i desamma har jag förut beskrivet. - "Holken" i Harshult,
som gömde en silverskatt och som översvämmade, när den togs upp,
har jag också skrivet om.

Smil
Opprindare
Göres n:n

Appt. J. A. Göres 19
Bonas
Ber. Bona i Väntryp

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915¹⁹

Näcken.

I brunnar och källor fanns "Brunnsgubben" eller näcken. Den var alltid i skepnad av en gammal man med grönt hår och skägg. Han tog med förkärlek barn och gamla. De kunde räddas om det med detsamma nedkastades "våastål". De, som kommo upp, kunde berätta, hur han såg ut, och hur de haft det, när de lyckats få vattnet ur dem.

Im.

J. A. G. G. G.

20

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915 20.

"Bruastenen".

Bruastenen vid Sjösås gamla ödekyrka. Den låg mitt för kyrkan intill vägen åt sjösidan. När vägen byggdes om för några år sedan, sprängdes den högsta delen bort, och nu är det en aln djup vägfyllning på den. Men både jag och många andra, vet var den är och kan känna den med ett järnspett. Den stenen var lagom hög att gå upp på för att stiga på hästen. På den red brudparet upp en tillika, och om de inte voro till häst, gingo båda upp på en gång för att låta kyrkfolket beskåda sig. Den kallades "Bruastenen".

Om Löfttestena och kampastena har jag redan skrivit.

Stenen, som bådade olyckor.

Om det gamla gravfältet i Pilås finns det inte mer än en sten, "Längesten", kvar. Den står mitt på "Byagäret" i vägskälet på "Pelåsa bröt". Om den stenen har sagts: "När Längesten tas bort, då händer då tri olöcker i Pelås." - En söndagsmorgon för några år sedan låg stenen kullslagen. Det hade inte gått åt små krafter att få den ur hålet. Folket tror ju inte på skrock nu i dessa frälsningens tider, men i alla fall blev stenen uppsatt i en hast. Strax därefter dog en ung, frisk bonde ögonblickligen utan föregående sjukdom. Någon tid därefter sköt hans yngre broder sig. Han var ogift och hade det ekonomiskt väl ställt, och ingen människa hade förstått det minsta en minut innan skottet small. För en månad sedan blev den yngste av bröderna utsatt för en ~~KYLLÖXX~~ bilolycka, blev livsfarligt skadad och ligger nu på

Växiö lasarätt, och när detta skrives vet inte ens läkaren, om hans liv kan räddas. (Jag bara relaterar fakta, och jag vill inte att detta skall diskuteras offentligt.)

22.
2915

Gengångare.

1877 sades det, att Gamle-Petter i Harshult hade flyttat "Killror"(gränsstenar) mellan sina och grannens ägor. Han nekade förstås, det blev ingen stämning, ty grannen hade lånat pengar av Petter. Så dog denne, och den följande veckan hördes han gå ner i skogen och ropa: "Här är rätt, men där ä orätt." Stenarna blevo också flyttade till de platser, där de förut stått. (Jag bara relaterar.)

"Vilstenen" eller "Pustestenen".

I Sandreda Norregårds oxhage vid Karryds kyrkväg fanns en tre alnar lång och en aln hög och bred sten. Den kallades "Vilstenen" eller "Pustestenen". På den brukade de gamla sitta, när de gingo till och från kyrkan, och det sades, att på den tiden liken buros från Karryd, sattes kistorna ner på stenen medan bärarna vilade och fick en sup.

Inval
Sjösås

uppt. av J. A. Gith

25

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

25.
2915

Offersten.

I Sjösås finns inte mer än en offersten som jag vet om. Det är "Smörjehålet" på Hulturpalia i Harshult. Där smordes vagnsfett i hålet innan den livsfarliga resan nedför lia företogs. Jag har själv sett en bonde stryka vagnssmörja i hålet för trettio år sedan. Hålet är en av människor utvidgad spricka i berget, som går upp i dagen mitt i den gamla vägbanan. De gamla omtalade, att där bodde dolda krafter, som skulle blidkas.

Sm.
Upprindning
Ljusås

Uppsl. Göth. F. A.

26

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

26.
2915

Vårdträd.

Av vårdträd, som är planterade för ändamålet vet jag inte om mer än ett. Det är den gamla, hundraåriga oxeln på torpet Norratorp i Karryd. Den är planterad av min farfar, när han byggde torpet. Karryds bys vårdträd var också en oxel och var ännu mycket äldre. Den höggs ner någon gång på 80-talet. Vårdträdet var enligt de gamla något heligt, som visserligen inte tillbads, men som i alla fall vördades som ett höre väsen, som skyddade gården för okända faror. Vårdträdet var i de flesta fall "bärande träd". De, jag har hört talas om, var antingen ek eller oxel. Oxelbären var mycket eftersökt som människoföda. Under min barndom var oxelbären på de gamla vårdträden i Karryd vad slekepenna och kola är för nutidens barn. Vi hade stränga order att inte bryta av en kvist, när vi plockade bär, och jag minns när Klockarns Ida höll småskola i den gamla gården, råkade en pojke bryta av en

Skriv endast på denna sida!

centimetersgrov oxelgren och fick smaka den i bara slutstycket, och själv fick jag mig en bra kok stryk av farbror Ante för att jag tog en lövhacke och skar av en gren. I vårdträden sattes fågelneker ut och smordes det talg på grenarna för mesarna till julen.

27.
2915

Småland
Värmdings län.
Jösjö sn.

Uppst. av J. L. Lötter,
Jösjö 28

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

28.
2915

Dimmorna

kallades av de gamla för "trollbrygd". Den, som bryggde i min bygd hette Kitta och det sades: "Nu ska Kitta ha kalas, nu brögger ho igen." Men ibland var dimman kall som is, och då sades det: "Nu ä döen ute mä sett vita laken."

I dimman över sjön ansågs "Sjöråva" ha sitt tillhåll och locka folk upp ~~XX~~ på stenar och grund. I skogen var det "Skojsråva", som drev sitt spel med vandrare. Både skogs- och sjöråva bodde i skogen och dit tog de sin tillflykt när Odin satte fart på dem med sin häst och sina hundar. Både skogs- och sjörån kunde visa sin tacksamhet mot människor. Skogsrån hjälpte Isak Böön. (Se min artikel i Hylltén-Cavalliföreningens årsbok 1925.) Sjörån hjälpte Pelle på Ryet till en ovanlig fiske- och jaktlycka för att han släppte hennes gås, som fastnat på en långrev. Gåsen var en stor lom. Pelle hörde tydligt inne i dimman en röst,

Skriv endast på denna sida!

som sade: "Släpp min gäs, så ska du få bå fesk o fojel." Pelle svarade: "Få ja fyrfotadjur mä, så må dä va hänt." Han hörde rösten svara: "Allt va du kan få på krok, få du hem, å allt som du skjuter på trella bara du lätter bli mina gäss." Han aktade sig för att skjuta på lom och bättre fisk- och jaktlycka har ingen haft.

29.
2915

Smil
Oppvidunge
Ljöras

Apr 1. 1. Göt 30
Bras
Ber. Rute i Nars-
tryp

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

30.

2915

Näcken

uppträdde alltid i ett skäggigt manfolks skepmad i källor och
brunnar, men i större vatten drag kunde han även vara som häst.
I forsarna spelade han fiol och harpa och lärde bort konsten
till dem, som inte lät lura sig i. Det fanns många sätt ~~att~~ att
binda näcken. I sjön Madkroken är ju många vackra badstränder
och forntida barn fick många förmaningar, innan de gick ner till
sjön. Inte att lära sig simma eller på annat sätt skydda sig mot
drunkning, men till att skydda sig för näcken skulle barnen säga:
"Näcken, näcken, du kan hålla dej i bäcken mennas vi bada eller
löja oss." Att kasta en liten rund sten i höjden, så att han slog
ner i vattnet, så att det inte stänkte, bara sade "smack" kallades
att binda näcken. Om två ställde sig ett stycke från varandra
och kastade smörgåsar i kors, "tintrade", "Slo flatfetter" och

sedan sade: "Nu är näcken bunnen." - Sjösås_borna stack alltid ner
en kniv i sjöbotten, innan de gingo i sjön. Nottebäcksborna en
mässingskam. Alla blötte sig på bröstet i kors.

31
2915

32.
2915Skogssnuvan,

skogsråvan hade många konster i skogarna. Hon lockade folk att gå vill och skrattade sedan åt dem, när hon fick ut dem i kärr eller bergsskrevor. De visste inte, var de var hemma. Då var det ett osvikligt medel att vränga ett av klädesplaggen. Hos kolarna vid milorna gjorde hon ofta besök, likaså hos tjärbrännarna, men i regel lagade de om så, att de blevo vänner med ~~XXXX~~ henne och hon väckte dem och säg efter att inte värmen gick ut. En kolare, Hans i Källeskruv, låg en gång och kolade nere vid Gölabäcken. Det var en mörk och dimmig höstkväll, och han hörde hur Odens jakt gick över Ängeltasjön och uppe bland Getaröggana hörde han kvinnfolkaskrik. Han steg ut och öppnade hytt dörren, och då slank det in ett naket kvinnfolk och sade: "Göm mej för Oden, så ska ja vakta milorna åt dej." Hans slog igen hytt dörren och högg sin läg-

Odens jakt.

gekniv i klinkan. Utanför hördes hundarna söka, och en av dem var och vädrade i hyttpipan och blåste, så all elden for ut i hyttan. Då tog snuvan och doppade sin svans i vattenämbaret och släckte. Snuvan satt i hyttan till dager, och sedan hade han en ~~lång~~ ofantlig tur med kolning. Några år därefter var han uppe i Getaröggarna och kolade, och då råkade han ut för Oden en kväll. Då kom han och red och hade samma snuva hängande på tvären på hästen. Hans gömde sig mellan ett par stenar och kom undan med livet, men från den dagen hade han bara otur i skogarna. - Detta berättades av Johannes på Hacket i kvarnen i Klavre när jag var barn. Sedan har jag hört många berätta samma historia.

Oden

var enligt folktal någon, som fört mycket folk hitupp till Sverige. Han hade haft sin hemvist någonstädes kring Medelhavet och haft med Kristi korsfästelse att göra. Han hade så blivit dömd till att aldrig dö och som ett ytterligare straff, skulle han jaga skogs- och sjörän om nätterna. Han ansågs vara vänligt stämd mot människorna och gjorde dem inget illa, såvida de inte ställde sig i vägen för hans vilda jakt. - Om vårarna var Oden alltid i sällskap med sin dräng. När Oden jagade bort de onda andeväsenden, gick Loke i tysthet och befruktade jorden. - I min hemby, Karryd, fanns ett gammalt, barnlöst bondfolk, Göran och Stina. De voro mycket barnkära, och så snart vi kommo upp om morgnarna var vi framme hos dem ett slag. Det var ont om maten därhemma,

Loke.

2915⁸⁵

och Stina hade alltiđ ost, bröd och en kniv i sängskåpet, satte sig upp och gav oss något. Då tittade hon ut genom fönstret över åkern och sade: "Ja har legget å hört Odéns jakt hela natta å drängen hans har inte vatt fåfäng heller. Titta så grannt Locke har gjort på åkrana." - Ibland var Göran ute ett slag på morgnarna, och när han kom in, kunde han säga: "Nu sa i tro, att Loke har hatt brätt. Hela åkern tintra, å dä ä ju säkert, att han har en håsbonne, som gör lika mö han. Ja har hört hår jakta har gått." - Om höstarna var det likadant. Då talade de båda gamla om, att Oden var ute och ~~X~~ jagade "snuverna", och hans dräng var ute och lyste på åkrarna och såg efter, om kornet var moget. - Det var inte bara dessa båda, som talade om det. Varenda en, som hade jord, tittade efter "sellableken", som Odens dräng styrde te.

Småland
Cronvikinga
Braas

Handas ja Göt
Braas

sid 36

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

36.

acc. 2915

Tor.

Om Tor hade de gamla en annan åsikt. Oden och hans dräng, Locke, eller som somliga sade, Loke, var vänligt stämnda mot människorna och hjälpte dem. Tor var som "en föllehund". Han var ute för att slås med trollen, men han kunde lika ofta slå ihjäl folk och kreatur. Ibland tappade han hammaren (torvegggen), ibland var det hål i den och ibland inte. En del av de gamla trodde, att benen, som hittades i jättegrovorna (hällkistorna) var ben efter jättar, som Tor slägit ihjäl, helst om de hittade en eller flera Torvegggar i dem. Oden red och hade två hundar. Tor körde med bockar och hade hammaren, som flög av skaftet. Locke arbetade i tysthet med att bereda jorden och i sina nät fånga skams yngfä(knutten). Tor var sin egen herre och dräng, som inte gick ur vägen ens för korset på kyrkan. Oden ansågs vara kristnad men fått som straff att döda det som var ont. Loke

Skriv endast på denna sida!

gick hans ärende men gjorde ändå lite bredvid, hemlighetsfull och nyckfull. - Sådana skildras dessa tre av de gamla, mest av vår folkskolläraren Jonas Petter Vilander, när han ~~XX~~ lagom full och började behandla mystik.

37.
2915

Fornlämningar.

I Sandreda moar finns en liten grottbildning så stor att ett par personer kan ligga i den eller sitta. i mynningen är spår av eld. Denna grotta kallas Fans fasta. I den så kallade Horshagen i Dädesjö socken, mellan Ramnåsa och Björnamo, går en väg, Söder om denna väg ut mot Furuby är ett stort område, som är idel skog, skärv och moras och kallas Fans eller Skams fasta.

Ättestupa finns enligt de gamla i Östanhaga kohage nere vid Sjärsjön. Där är en lång bergvägg, som är ca. 20 meter hög och stupar lodrätt ner. Det talades om, att både gamla gubbar och käringar kastat sig ner i forna tider.

I Korsberga socken finns ett ställe invid landsvägen, som heter Jättabrunnslia. Strax bakom torpet är ett stort

berg, som sluttar mot öster. I själva kanten på sluttningen är en gryta, som är ca. 80 cm. djup och 60 cm. i tvärmått. Den är lite vidare neråt än i öppningen, fullständigt rund och slipad slätt som glas. Strax intill är början till en annan gryta.

39.
2915

Småland
H. Grevdunge
H. Sjörsås

Anders J. H. Götte
an Bräns
Ber. av Ant. i Sörby

40

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

40.

2915

Valvramessebål

brändes i nästan alla byar i min hemtrakt. Men det fanns åtskil-
liga ställen, där folk samlades i större mängd. Vissa byar besök-
te alltid samma bål. I Karryd på Messommarsbacken, i Sandreda
(ve kölna), i Mästreda på oxhagebacken, i Pilås på brötabacken,
i Harshult på Hultorpalia, i Eskås på Horkabacken. Alla dessa i
Sjösås. I Ramqvilla socken var många Valvramesseeldar. Engdals
kulle i Hörjeås, Stora Moshult, Barkary backe, Hule klint, Skär-
bäck, Svarthult, Söreudde. I Tolg var Stenkulla den förnämste och
därnäst Lunnabacke. I Hornaryd eldades det i Klackhult, Hornaryd
by. I Drev var bålen i Grännastämma, Hackheda och Drevs kulle.
I Dädesjö var det bål i Drättinge, Dädesjö marknadsplats och As-
by gärde. I Nottebäcks socken i Glosäng Galtabäck, Nottebäcks Prest-
äng, Hult, Skea gare, Nöbble marknadsplats, Skruva berg och Majors-

Heda. Alla dessa eldarna syntes från Karryd och därifrån kunde det sägas namn på dem. Från en hel del hördes också skotten. Dessutom syntes många andra på mycket långa håll.

41
2915

2915

Seder och bruk till och under julen
från 1880-talet, samlade från
Sjösås.

Utom anskaffandet och tillagandet av julmaten, vilket inte var så värst lätt i den fattiga bygden, fanns det mycket annat, som inte inträffade på några andra årstider. De stora rustningarna med byk, slakt, brygd och storbak, vilka jag förut beskrivet i böcker och tidningsartiklar, fanns det en hel del saker, som för oss synes onödiga, men som då gjordes lika ritualenligt som en nattvardsgång.

I en stor och rik bondgård, Sjöabro, var den största i min hemby Kærnyd. Där skulle det bakas bröd till alla byns fattiga barn. Varje barn skulle ha en kaka av varje sorts deg. Grovt rågbröd, slaglimpa, sötlimpa av siktat rågmjöl samt en sektekaka. Den första sorten var störst och sedan efter varandra, så att sektekakan inte var vidare än ett litet tefat. Av vetebrö-

Utdelning
till de fattiga.

det skulle de ha bara en julagubbe, pytta, hjort, häst eller gris med peppar eller blåbärsögon. Dessutom skulle varje barn ha en ostaknatting, lite mindre än den minsta kakan.

I den gården skulle rotens grendier ha en limpå och en siktekaka, fem marker benfritt fläsk, ett isterband, ett talgljus, en mark ull, en mark lin, ett stop brännvin. Knektens julkost togs bort, när Ek blev knekt efter Lundqvist 1874. Knekten skulle hämta sin julkost julafton.

Tröskningen skulle vara avslutad kvällen innan julafton, men till julbaket skulle fjolårets säd malas till mjöl.

Till jul sköt alltid Johan åtminstone en julahare och han ansåg, att det var en misslyckad julafton, om han inte kunde skjuta åtminstone en Kung. Det var gott om tjäder kring gården och Orre bytte han sig till av Karrydbor. Någon gång under julen måste de ta sig en orre och dricka kungens gravöl.

Julaftonskväll sköttes alla skyddsmedel mot förgörning av folk och kreatur. Jag har själv sett Johan noga syna alla trösklar i uthusen för att se om där var inborrade några nya trollknutor, sedan han sist såg efter. Jag har sett honom spika fast en "ektamarla" över fähusdörren, sticka ett par tuppfjädrar i kors mellan den och väggen samt smeta dit en klick med färsk kogödsel över korsningen. Knutan satt där i över fyrtio

Knektens
julkost.

Tröskningen.

Jakt.

Förgörning.

2915 44

Brännvin.

år.

Till julen lagades det många sorters brännvin och alla hade var sitt ändamål. För "ekta" var brännvin, salt och kamfer ett osvikligt medel. - För den, som blev gastakramad, skulle det stöpas tenn eller bly i vatten över personen i fråga och som invärtes medel en sup brännvin på vitlök. - Väderspänningar botades med bännvin på pepparnejlikor, anis och fenkål. - För vanlig magplåga malyrtabrännvin. - Till att bota frostska-dor med löstes svingalla upp i brännvin, och för att få ostlöp-pet bra, slogs det brännvin över kummin. Alla dessa sorterna la-gades till dagarna innan jul och fick stå och dra till det skulle användas. Dessa sorter togs endast fram, när de behövdes. - En del av brännvinet, som skulle supas av, tappades på flaskor med pomerans och muskotblomma. Ingen skall tro, att varken Johan eller Sagga var drinkare. De gav och tog en sup, men mera blev det inte.

*Gastkramad**Spindomar.*

I sädbingarana ritades kors i säden. Under sä-den var kors förut. Fågelnekarna vredos i kors och sattes upp på det sättet om en gren. Brödet krusades i kors ovanpå kakorna. I fårkäppen sattes lövkärvarna på stakarna så att de bildade kors, och på de stora vedfloarna lades vedträn ovanpå, så att det bildades kors. Några av de största axen av årets gröda med ett stycke av strået lades i kors och bands ihop med strå och sattes

Kors mot
förgörning.

En.
Sjösås

Uppst. J.A. Götth

45

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915

75.

upp på väggen i det stora rummet och såstängen stacks upp i fä-
hustaket så att svängeln bildade kors.

När folket skulle lägga sig, var det noga med att skor och träskor ställdes under sängarna med tårna utåt gol-
vet. Strumporna bands ihop över vristerna med strumpebanden, de
hängdes sedan grensle på korvakraken med fötterna upp. Detta var
för att inte maran skulle kunna hoppa i strumpor och skor och
kunna rida folket, som sov. Detta gjordes i regel varje kväll.
Men julaftonskväll var det mycket farligare än annars, allt troll-
tyg var ju i rörelse då.

Maja-Lisa i Svenstorp, som var mor till Sagga, hade förut ägt gården. Hon såg det ingen annan såg, och hon hade
vissa skyddsmedel, som hon använde vid jul. Glosen var något
djur, som hon trodde på lika säkert som på bibeln. Lika viss var
hon om, att om hon inte skyddade sig mellan Klemmersmesse och
Tomasmesse, så kunde glosen, som var skapad som en snöplog, gå
emellan benen på henne och fläka henne mitt itu. Som skydd hade
hon en liten flätad krans med flätat kors ini. Kransen var gjord
av grenar, som var tagna på en pil, som växte på en grav på Sjösås
gamla kyrkogård. Det var flera än hon, som hade den tron.

Julafton lades det ut mat till vargarna. Vid
slakten i början av november gömdes kojuver och könsdelar av fä-
kreatur. Vargarna angrep ju alltid djur på nämnda ställen och

Skydd mot
maran.

Skydd mot
glosen.

Mat till var-
garna.

2915 46.

för att skydda djuren för angrepp nästa år, fick vargen det begärda.

Skrapekakan, det som skrapades av bakbord och Råttorna. degtråg, lades ut till råttorna, och den, som lade ut det, skulle säga: "Här ha i dä sista som fenns, när i har fått i er dä, så få i gå te grannen. I tri helia namn amen."

och/

Tomten var alltid omhuldad i gårdarna julaftonskväll lades det ut en julhög till honom i portskjulet. Högen var lite bättre än den folket fick, och i fodergången lades det en hög fint hö, som inte fick fodras upp innan tjugondedagen. Det var tomtens säng. Vid julhögen sattes det ett mjölkfat till tomten. Mjölken skulle vara efter en tidder ko.

Tomten.

Julnatten fick inte spjället skjutas eller täppen sättas i pipan. Hela natten skulle det eldas med ved, som "smattrade", torr söved av gran. Gnistorna ansågs jaga bort maran och trollen.

Julbrasan.

Julaturen skulle ha udda armar, helst nio, men om det var tolv, femton, aderton, tjugoen eller tjugofyra var det lika bra. Det gick ju att multiplicera med det heliga tretalet.

Julaturen.

Från julaftonsmiddag till tredjedagsmorgon fick ingen gå objuden innanför dörren i en annans stuga. Socken-tiggare, som hade rättighet att vara i gården ett dygn, fick

Bära bort
julen.

inte flytta juldagen.

Om hantverkare, skräddare och skomakare, inte fingo sitt arbete färdigt till julen ringdes in, fick de ingen betalning.

47

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915 47.

Hantverkar-
na.

Tydor.

Storm julafton betydde gott år. Juldagen gott
sääår och dåligt fruktår. Annandagen gott fruktår och dåligt gräs.
Alla tre dagarna i följd, betydde missväxtår och dyrtid.

Folk och kräk, som föddes juldagen, blev det väl-
signelse med.

Kvigkalvar, som kalvades annandagen, blevo
dåliga mjölkkor.

Småland
Gästinge
Gäst
Gäst

1798 25. ja. Göt 49
Braås

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915 49.

Annandagen - hästarna.

Annandagen släpptes hästarna lösa i gårdet,
men om det spordes att det fanns varg i närheten, reds hästarna.

Im.
Gösa

Uppat. J. A. Göth

50

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

2915 50.

Skydd mot maran.

En uggle, som sköts julnatten och korsfästes
över stalldörren, var ett säkert skydd mot maran och förgörelse
av hästarna.

2915 57.

Tredjedag jul - tjugondagen.

Tredjedag jul skulle säden i bingarna ösas Säden.

om.

Fjärdedag jul skulle fläsk och kött saltas om. Kött och

Mellan jul och tjugondagen skulle inga pengar fläsk.

tjänas, för att man inte skulle bli fattig. Då hade bygdens fat-
tiga folk körhjärpe och betalde med mat och brännvin. Bondmoror- De fattigas
na bar förningar till hjälpen och i regel var det mer mat i hu- körhjärpe.
set när körningen var utförd. I regel stod inte brännvinet bi.

Hare, tjäder och orre, som sköts i helgen, Orre.

åts upp eller gavs bort. Det fanns ingen hur fattig han var, som
inte försökte få vara med och dricka kungen~~s~~ -orrens skål i jul-
helgen.

Fanjunkare Ekvall i Bohl hade inte lyckats
skaffa sig någon orre till tjugondagen 1880. Han slog tre supar

brännvin på en hare och i vittnes närvaro döpte han haren till
orre i tre heliga namn amen.

2915⁵²

2915

53.

Ordstäv och talesätt om julen i min hemsocken.

Ve jul få ingen gå ut "osnäst"=utan fägnad.

Jula vara lika länge som brännvinet.

Tri daga före jul då vart dä jul, men sen vart de sket, sa Åkerberg på Böksholm, när brännvinet tröt julafton.

Te jul bädda di bå lent å varmt, sa teggarn när han vakna i hästadyngan.

Ja kunne gett faen i julapyttan, sa Rask, när han fick stämning av jäntan vid mickelsmesse.

Fåfäng gå läre möe ont, sa nämndemannen, spelade kort i sakristian jultorgon.

Där ha faen tappt psal^mboka, sa bonnen när han hittade kortleken i körka julamärnen.

Dä va en fin Jesus, sa klockarn, när pigan fick en pojke i kyrkan jultorgon.

Skriv endast på denna sida!

Nu ä fan lös, sa klockarn, när prästen rag-
lade i kyrkan julottan.

Dä va en fin julagubbe, sa prästen om bonden,
som söp ihjäl sig juldagen.

Jula snö ä Varfedas tö.

Svart jul, vit Varfeda.

Skam spöka allti ve stora högtier, sa Söder
när han språckte träskom julafton.

Nu må fasen inte illa, sa torparn, när han
fick en sup av prästen jultornen.

Nu ble allt Gu glaer, sa bonnen, när läns-
man körde vält jultornen.

2915

571

2915

Få veta kommande händelser.

Den, som julnatten mellan klockan tolv och ett gick tre slag baklänges och motsols omkring kyrkan med psalmboken under armen, fick svar på allt vad han frågade om, om han ropade genom nyckelhålet i kyrkdörren.

Brännvin åt de döda juldagsmorgon.

Jag arbetade i Göteryds socken vintern 1896.

Där blev jag bekant med en fyrtioårig bonde från en utgård i byn Skateboda. Bonden hade i många år varit i Amerika och kommit hem och gift sig med en änka. Han gick under namnet Stålnacka-Joan, och jag hörde aldrig något annat. Det söps bra i Göteryd på den tiden, och jag var med i galoppen så mycket som helst. Joan och jag blev goda vänner och jag arbetade hos honom en tid och fick av honom en massa historier och prov på hans hedendom, av dem är det väl inte mer än det följande, som rör julen.

Jag var i Göteryds kyrka, som var full av folk julottan. När första tjänsten var slut, bad Joan mig och ett par andra gå med honom ut. Vi följde med och gick bakom kyrkan bland gravarna. Så steg Joan upp på en gravkulle och tog fram en

57.
2915

kvartersflaska med brännvin, tog ur korken och sade: "Ja bruka all-
ti ta mej en sup på fars grav julamårnen å ge an en mä, för dä vet
ja, att han velle hatt, om han levat. Skål å gutår på er. Gutår
far." Han tog sig en sup direkt ur flaskan och bjöd oss varsin.
Så tömde han återsöden på graven. Jag, men inte sällskapet, blev
mycket förvånad och när jag såg mig omkring, såg jag folk överallt
bland gravarna och helt nära stod det en bonde till och bjöd andra
på brännvin. - Jag blev nästan hemsk till mods, och när jag sedan
träffade min gode vän, pastor Nils Sellergren, frågade jag honom,
vad det betydde. Som vanligt darrade han med huvudet och sade: "Ja
si du, dä ä en gammel hedendom. Bönnerna tro, att di döe ä i
rörelse julnatten, å di som har vatt glaa ve en sup här i livet
få ingen ro om di inte får sej en iblann å du kan va säker om, att
dä va mer än Stålnacka-Joan, som hällde ut brännvin på gravarna.
Du kan va lugn för, att di inte slår ut nåt älla, så di rår för
att teminstingens."